

## KÉZIRATOS GYÓGYÍTÓ KÖNYV A 18. SZÁZAD VÉGÉRŐL

FÜGEDI MÁRTA

Az orvoslás gyakorlata az elmúlt évszázadok folyamán rendkívül összetett volt. Egységes gyógyító intézményrendszer híján, számos gazdasági és társadalmi tényező hatásának eredményeképpen a betegségek gyógyításának, az egészség védelmének nem volt egységes gyakorlata. Bár a 17. századtól már jelentős számú képzett orvos működik hazánkban is, az orvoshiány, a rossz közlekedési lehetőségek és egyéb körülmények miatt az elmúlt évszázadokban a gyakorló orvosoknak sokféle laikus konkurrensük akadt. Nagyszámú, legtöbbször alig képzett vándororvos járta az országot, akik általában egy-egy betegség specialistái voltak. Legtöbbször a sebészethez, sérvmetszéshez, szemoperáláshoz és a foghúzáshoz értettek, s főleg a nagyobb gyülekezetek, elsősorban vásárok alkalmával tűntek fel. Jelentős szerepükre utal az a tény is, hogy Mária Terézia a közegészségügy szabályozására vonatkozó tervezetben jövedelmük korlátozására megszabja taxájukat.<sup>1</sup>

A gyógymódok, gyógyszerek terjesztésében nagy szerepe volt a vándorfüveseknek és gyógyszerárúsoknak. A Turóc megyei vándortótok, a Felvidék híres olejkárjai gyógyító balzsamaikkal, kenőcseikkel és füveikkel egész Európát bejárták. 1786 előtt évenként mintegy 3000 *olajos tót* árasztotta el Európát.<sup>2</sup> Specialitásaik a balzsamok, illóolajok voltak, híres árujuk a *kárpáti balzsam*, amely Nyugat-Európában már *magyar balzsam* (az angoloknál pl. Hungarian balsam) néven vált ismertté. A korabeli törvényhatósági iratok tanúskodnak arról, hogy az olejkárok gyakran egyszerű füveket, vizeket is árultak gyógyszerként, becsapva ezzel a rászorulókat, és háttérbe szorítva a gyógyszerteráákat, jelentős konkurrenciát okozva azoknak. „Nemcsak a maguk gyártmányaival kereskednek, hanem összevásárolnak a patikában mindenféle olajokat meg spirituszokat, összekeverik és az ilyen zagyvalékokat aztán csodatevő eszenciák gyanánt árulják, persze tízszeres áron” — írja róluk Csaplovics János.<sup>3</sup> A 18. század második felétől rendeletek sora igyekezett gátolni az olejkárok tevékenységét, a gyógyításban betöltött szerepük azonban csak a múlt század első harmadára vált jelentéktelenné.<sup>4</sup>

A bizonytalan orvosi és gyógyszerellátottság miatt a lakosság fokozottabban a saját tudására és tapasztalatára volt utalva a betegségek gyógyítása területén. Nagyszámú adat bizonyítja, hogy a nemesi házak asszonyai mennyire értettek a gyógyításhoz, hiszen elsősorban rájuk hárult a családban előforduló betegségek kezelése. Gyakran tudós orvosok mellett tanulták a gyógyító gyakor-

latot, majd könyvekből gyarapították tudásukat. Bod Péter írja Bethlen Katáról, hogy „sok szép orvoscönyvei valának, tudta sok jó főnek hasznos erejét is.”<sup>5</sup> A nemes családokban elmaradhatatlan volt a patikaláda, a házi gyógyítás fontos eszköze. A díszes kidolgozású és gyakran nemes anyagokból készült dobozok vagy szekrénykék tele voltak a legszükségesebb és akkor ismert gyógyszerekkel, füvekkel. Bornemissza Anna fejedelemasszony patikaládájában található volt pl. klárispor, emberkoponya, szarvas szívének csontja, márciusi nyúl szem.<sup>6</sup>

A 17. századtól jelentős számú magyar nyelvű orvosló könyv jelenik meg, melyeknek elterjedése is nagymértékben befolyásolta a korabeli gyógyító gyakorlatot.<sup>7</sup> E „házi orvosló könyvecskék” lemásolásával terjedtek el a kéziratos receptkönyvek, gyűjtemények. Minden gondos háziasszonynak megvolt a maga kézzel írott vagy elődeitől örökölt orvosságos füzete. E füzetek használatának általánosságát bizonyítja, hogy a megőrzött családi levéltárak, irattárak nagy számban tartalmazzák ilyen kéziratot gyógyító feljegyzéseket.<sup>8</sup> E könyvek meglehetősen tarka összetételűek, bennük a kor tudományos szemléletének megfelelő hivatalosnak mondható receptek keverednek házi szerekkel, babonákkal, népi gyógyeljárások leírásával.

A saját tapasztalatokon alapuló gyógyító tudomány, a hallott, tanult, áthagyományozódott tudás az alapja a falvakban, paraszti környezetben híressé vált gyógyító emberek, tudósok, kuruzslók tevékenységének is. Működésükben világosan megnyilvánul tudásuk, ismereteik jellemző kettőssége, melyben a mindennapi élet megfigyelésén alapuló gyakorlati tapasztalat, természetismeret és az ismeretlen okú jelenségek irracionális magyarázata, a hiedelmek sokasága kapcsolódik össze egységes világgéppé. A betegségek gyógyításának sokszor racionális módjához gyakran babonás magyarázatok és mágikus külsőségek kapcsolódnak, s a kettő együtt alkot egészet a népi gyógyításban. Minden vidéknek megvolt a maga híres tudós embere, gyógyítója. Tudásának híre túljutott lakóhelyén, gyakran távoli falvakból is felkeresték a betegek. Alakját, tetteit sokszor legenda övezte, csodás történetek terjedtek el gyógyító tevékenységéről. Tudása kiemelte őt a közösségből, gyakran emberfeletti hatalommal és képességekkel ruházta fel a nép képzelete.<sup>9</sup> A tudósok, gyógyító emberek ugyan igyekeztek receptjeiket, gyógymódjaikat titokban tartani, a nép mégis sokat tanult és átvett tőlük, ennek hatása világosan felmérhető egy-egy falusi közösségben.

A 16. század közepétől az ismeretterjesztés, művelődés sajátos formája hazánkban a kalendárium. A kalendáriumok olvasóközönsége kezdetben a nemesség és más társadalmi rétegek szűk, olvasni tudó csoportjából került ki. A 18. századtól válik egyre inkább a parasztság olvasmányává, majd a 19. században a parasztság olvasni tudó rétegének növekedésével párhuzamosan a kalendáriumok a biblia és a ponyvatermékek mellett a parasztság egyik legfőbb olvasmányává, életük, ismereteik egyik irányítójává válnak.<sup>10</sup> A kalendáriumok népszerűségének egyik oka, hogy az élet sok területén hasznosítható praktikus tanáccsal, útbaigazítással látták el az olvasókat. Rendszeresen szerepeltek a kalendáriumokban gyógyító receptek, a kor tudományos színvonalán álló vagy akár babonás betegségmagyarázatok, gyógymódok, időjósítások és

hasznos gazdasági tanácsok, melyekből az olvasóközönség sokat átvett és megtanult. A kalendáriumok hatékonyságát bizonyítja, hogy a 18. században az államigazgatás sokat foglalkozik a kalendáriumok cenzúrájának, ellenőrzésének kérdésével, és több olyan rendelkezést is hoz, melyekben betiltja a babonás történetek, mindenekelőtt a nép egészségére káros dolgok közlését.<sup>11</sup>

A sokféle forrás közül, amelyek az elmúlt évszázadok orvostudományáról, gyógyító gyakorlatáról adatokat szolgáltathatnak, néprajzi szempontból a megőrzött kéziratok gyógyító könyvek a legértékesebbek közé tartoznak. Belőlük adatokat nyerhetünk a korabeli gyógyító tudományról és a néphitben gyökerező babonás gyógyító eljárásokról egyaránt. E két különböző eredetű és tudásszintet tükröző ismeretanyag együttjelentkezése és együttélése pedig az elmúlt századok világszemléletét, az összetett és többféle műveltségi szintet képviselő emberi ismerethalmazt is jelképezi.

A bemutatandó kéziratok gyógyító könyv gazdag anyagot tartalmaz az ember- és állatgyógyításra vonatkozóan, sőt a gazdálkodásban, háztartásban hasznosítható néhány gyakorlati tanács is szerepel benne. A könyv 1965-ben Gesztelyről került a Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattárába, a Kóczán család hagyatékával.<sup>12</sup> Eredetéről és koráról semmilyen adat nem található a könyvben, amely 38 számozott oldalból áll, címlapja és első oldala azonban hiányzik. A vége teljesen ép, a receptek közlését tartalomjegyzék zárja „Ezen könyvetskében található orvosságok laistroma” címmel. Az írásmód és a következetes helyesírás tanult szerzőre vagy másolóra utal. Valószínűleg egy kéz munkája, de nem egyszerre íródhatott, mutatja a más tintaminőség és tollvastagság is. A megközelítőleg 200 recept közül az első százat valószínűleg egy időben írhatták, forrásai korábbi gyógyító könyvek, kéziratok lehetnek. A receptek második fele későbbi gyűjtés lehet, több helyen eredetüket is megemlíti az író. Szerepel pl. Török úrtól 7 recept, bizonyos Tóth fertseltől származó gyógymódok, Nagy Mihály tisztartó uram orvosságai, Vajda István állatbetegségek gyógyítására szolgáló receptje.

A kéziratok könyv eredetére két adatból következtethetünk. A legutolsó recept után olvasható a *Sign. Igaron* bejegyzés, melynek jelentést a Kóczán-család története és családi kapcsolatainak vizsgálata ad. A Kóczán családnak többek között Gesztelyen volt jelentős birtoka. A család egyik tagjának, Józsefnek a felesége, Puky Franciska annak a Puky Istvánnak a lánya, aki a költő Csokonainak közeli barátja és pártfogója volt.<sup>13</sup> Puky Istvánt anyai nagatyja, Széky Zsigmond nevelte. (Anyja Széky Julianna volt.) A Széky családnak Tiszaigaron volt jelentős birtoka, Puky István itt nőtt fel nagyapja birtokán és itt élt 1801-ig, amikor is Gesztelyen építettett kastélyába költözött át. A gesztelyi kastélyt azután a vők (Kóczán majd Zmeskál) örökölték nemzedékeken át. A kéziratok gyógyító könyv a bejegyzés szerint tehát Tiszaigarról származhat, a rokonsági kapcsolatok révén kerülhetett át lelőhelyére, Gesztelyre, és őrződött meg az örökösök, a Kóczán család irataiban. A bejegyzett gyógymódok tehát a 18. század második feléből származhatnak.

A kéziratok könyvben megőrzött adatokat hármass csoportban közlöm. A legtöbb recept az emberi betegségek gyógyítására vonatkozik, jelentős mennyiségű az állatbetegségeket gyógyító eljárás is, található a kéziratban

továbbá néhány hasznos gyakorlati tanács a gazdálkodásra, háztartásra vonatkozóan is. A gyógymódokat, tanácsokat a betegségnevek betűrendje szerint és betűhíven közöljük. A zárójelben megadott számok a kéziratban szereplő sorrendre utalnak.

#### *Aranyér*

A vak arany ér ellen. Mikor az embert kinozza ezen nyavalya Rabarbarát ha lehet innya herbatéba, ha pedig nem lehet, tehát vagy fél fertály oráig rágni kell a rabarbarát és arra apró bojtorjány (tótul repik) herbatét innya kel és a lábát akkor áztatni szükséges vagy meg indul az arany ér vagy el oszlattja (137). — Arany ér ellen. Mályva alias pap sajt füvet főzni, és a mint el állhattya míg jobban nem lészen be takarva párgolni kell az alfelit. Ismét meleg téglát kell tüzesíteni edénybe, hamar kell alája tenni etzetet és korpát, rá önteni és párgolni reggel estve (138). — Tsinálj olyan évőt a segi lyukába a melly meg teli kenderbül a vagy tépésbül és azon évőt kend meg kutya hájával, ha nintsen házad körül az patikába fel találod napjába kettőt éttzakára harmadikat kell tenni, és mindenkor meg kell kenni vagy meg indul vagy meg oszlattja, két három nap kell continuálni, másszor is (145).

#### *Aréna (vese-, epekő)*

Egy üvegbe metélj veres hagymát igen apróra tölts vizet reá egy oráig tartsad rajta azután idd meg igen solválni fog (89). Sályát főzz borba vagy vízbe, idd meg, meg indittya (102). Lö vess avagy fogattas egy rokát avagy fiát, annak meleg vérit hozd haza üvegbe az erdőről, házadnál azon pohárnyi meleg roka vérit egy itzényi aszu szőlő borban ujj fazekban kenyérhaj alatt főzd meg, ugy hogy harmada a bornak el főjjon, és igya meg azon főtt vérrel a bort össze szaggattja az arenális köveket passio nélkül és ki fogja hajtani (126).

#### *Álmatlanság*

A ki nem alhatik, a nyulnak az epejét add innya (24). A diszno tejét buza lisztet elegytsd öszve, tsinálj bogátsát belőle, süsd meg parás alatt, add meg enni jo. Ismét vedd a saláta magot, fejér mákot, törd meg elegytsd vízben kend a homlokodat véle. Ismét a kakasnak vedd kövérit kend véle (42). — Asszony-nak való álomrul. Szapora fü, székfü, levendula, földi füst, kakuk fü, apró bojtorján, főzd öszve ezeket borban, ezzel mossad a fejedet. Ismét vedd a fejér mákot, sáfrányt, törd meg a tojás fejérit, habard öszve, kend valamire és kösd a homlokára vagy a két vak szemére (43).

#### *Dagadás (végtagok)*

Tsinálj erős párlugot, menyi lug annyi etzet és főzd meg elegytsd öszve melegen a mint el türheti kösd reá használ (22).

#### *Emésztés*

A nagy tsalánnak gyökerét főzd meg borba azt igyad (26).

#### *Esés*

Akármedly helyrül essék le az ember, ha a vér benne meg aluszik is, hamar keress tserfa szenet vess borba fejérbe, igya (23).

*Égés*

Vajat, viaszkot, bárány faggyut össze törvén azzal kenyed (21).

*Étvágytalanság*

Ételt a ki nem kíván a kék liliomnak a tövét törd meg mint a tormát, és egy tsirkét főzz meg de kitsiny sót vess belé és annak a levét töltsd a liliom gyökerére, fél nap áljon rajta, szürd le melegen igyék egyszer benne jól be takarodzván (25).

*Fázás, fagyás*

Lábad ha meg veszi a hideg a birs almát aszald meg törd porrá, kenyed véle. Ismét a hollónak a szarát, a varjunak agyavelejét össze törvén azzal kenyed (20).

*Fejfájás*

Fenyü magot össze törve erős bor etzetet rá tölteni és az fő fájosnak feje lágyára flastromul tenni lágy melegen kétszer négyszer is kell continuálni (114). — Tojás sárgájába sót tenni a mennyi sót fel vesz magába, tafotára márvás formára kell ki vágni, és arra kenni két felől a vak szemére kell rakni, míg magába le nem esik (115).

*Fogfájás*

Ha van szappan spiritusod gyapotot márts bele, s tedd az odvas fogadban meg szünik. Ismét az patikába fel találod Chinát főzd meg borban és vedd a fájos pofádra, azzal mosogassad (151). — Matska tövisnek a gyökerit kell ásni, és meg szárasztva fel kell metélni mikor a fogad fájni kezd ujj pipából azon gyökeret dohány helyett szini, meg szünik (164).

*Fulladás*

Isopot, rutát, mézet főzz össze vízbe idd meg a levét (101). Árva tsalánbul készült herbatével éljen, szin mézet keveset kell beléje tenni. Az ételibe bors füvet petreselyem helyett kell aplicálni, kertekbe szokott teremni (134).

*Füldugulás, fülfolyás*

A reteknek belső részét ugyanott a hol termett vágd ki, töltsd tele sóval, és a mellyet felül róla el mettszettél mint egy fedőt azt is tedd reá hadd áljon ott két napig azután ki vévén a melly vizet ereszt töltsd a füledbe hályog ellen is jo (3). Végy fa olajat asszony ember tejét borba elegyítvén ereszd a fülében (7). — Szent György nap előtt vagy után egy nyulat kell löni, és azon ember vagy asszony ott legyék az erdőbe, és azon melegen a fülébe be kell tseppenteni a vizeletibül, az férfinak kan nyulét az asszonymak nyöstényét (123).

*Gyermeksírás*

A melly gyerek igen rivo mogyoró fa levelét főzd meg abba föröszd (88).

*Gyomorfájás, gyomorpanaszok*

A tsipke bokron lévő gubót szedd meg és törd össze oh hájjal kösd a gyomrára flastrom formára tsinálván (27). — Végy szeretsen dio virágot mind

ételben mind italban használ. Ismét egyél egy falat nyers fejer ürmöt éjomra. Ismét fenyő magot, égett bort, borsót, szeretsen diot ezeket öszve temperálni használ (28). — A kinek gyomrát a sár víz meg futtja a tiszta viaszkot, rutát és bárány ürmöt, pápa füvet fa olajba főzd meg erőssen tiszta ruhán által szürvén, háromszor add innya nagy embernek, de gyerekeknek nem jo megerősiti máját és belső részét is (29). Szarvas szarva hasznai. Ha ki meg eszi a porát has fájását meg enyhiti (11).

#### *Hasmenés*

Szent János babját vagy a patikában avagy sáfrányosoktul reszelve a levesben avagy italodban egy kevés kés hegynyit, egyél vagy igyál 5.6.7.8. napok alatt meg szünik, mert hirtelen el állítani nem jo (127). — Egy tojást süss meg keményre, válaszd el a hajátul, és ugyan azon tojás haját a tűz helyén meg kell szárasztani, avagy porgálni, hogy ugy lehessék öszve törni, mint a sot és az tojás haját mind reá kell hinteni azon sült tojásra meg kell enni éjomra so nélkül (128). — Spiritus vitriolit á melly embernek avagy gyermeknek á hasa megyen hozass az apothecából 10. 12. tseppet reggel estve italba tseppenteni kell, legyék az ital víz, bor, pálinka (131). Fa olajat tölts serpenyűben egy avagy két tojásnak a fejerit fel habarván abba á serpenyűbe mikor forr á fa olajra, és három ujja között á mit fel vehet kemény magot azt közibe tegye ruhára vagy len tseppure, s ugy kösse á gyomrára (185).

#### *Hasrágás*

Hirtelen ugy tselekedgyél hogy pálinkába bűdöskövet főzve igyál, ismét dio bélinek á haját az az hártáját le kell hántani egy fontnyit, és másfél ittész palaczkba kell tenni, arra egy ittéznyi pálinkát tölteni á mikor hasrágása vagon egy grajtzáros pálinkát igyék belőle, sokat ér (149).

#### *Hályog*

Fürj hájbul tsafarj ki sirt abbul tolyyun eressz reggel estve á szemében egy egy tseppet, ha régi is le hasittja (59). — Egy kis kék követ dörgölj nyers tejben eressz a szemében le hasittja á hályogot (66).

#### *Hányás*

Kakuk fünek a virágját törve szítálva, azután hó vizzel, sáfránnyal, rosa vizzel, tojás fejerivel törd öszve jól mosárban, kend tseppure, és kösd a mellye portzogójára (30). — Vér okadás ellen keress árpa lisztet, és a mondolának vedd vizét, tsináld egybe, főzd meg, add meg innya használ (31). — Hogy á phlegmát ki hányjad bors füvet vagy kakuk füvet főzz meg borba, vagy lőrebe, vagy tsak vízbe azt idd meg (98).

#### *Hideglelés (láz)*

Harmad napi hideglelés ellen a tsuda ürömmek vedd vizét add innya jo és használ (44). — Negyed napi hideg lelés ellen az egér fark füvet főzd meg borba, add innya. Ismét egy pénz ára égett bort egy gerézd fog hagymát, egy néhány bors szemet, temperáld ezeket öszve törve azután szürd meg add innya el hadgya (45). — Mindennapi hideg lelés ellen a szapora fünek négy levelét négy

gyökerét főzd meg borba add innya minek előtte rá nem menne (46). Akar mennyi napos legyék végy száraz bor követ és porrá kell törni abbull á porbul egy arasznyyi nehézségüt jo erős pálinkába vagy erős borezetbe fél pohárnyiba, mikor reája akar jőni a hideg igya meg és feküdjön le takaroddzon be hogy meg izzadgyon és vegyen más fejer ruhát magára (181). — Hideg leléstül de negyed napitul jo orvosság egy tenyérnyi szalonna bőrt égess meg avagy szárazd meg tűzön, hogy öszve lehessen törni szitáld meg és silvoriumban igya meg az hideglelés igen sokat elhagyott tőle (182).

#### *Hurut*

Vedd á boldog asszony kenyerit, főzd meg minden nap azt enni jo. Ismét végy kilentz fog hagymát főzd addig, hogy tsak harmadjába maradgyon vízbe éjomra igyad (48). — Egy kis tsuporba etzetet vízzel kell fel forralni kétszer háromszor bé takarva magát párgolni igen jo és le feküddni hogy meg izzadgyon. Ismét sert egy jo pohárnyit fel forralni, de egy tojást belé kell habarni elől, és ugy kell fel forralni azt kell egyszer is meg próbálni reggelenkint (140). — Tiszta buzának korpáját két három marokkal egy ujj fazékban tenni, és abban egy jo darab veres czukrot tenni hogy édes legyék, arra két három ittze forró vizet tölteni, ad minimum 22 óráig legyen meleg helyen, az alatt meg száll és ugy lágy melegen kell vele élni, egy egy findsányit napjába öttször hatszor (141).

#### *Ijedtség*

A ki hirtelen meg rémul a tziprust kenyér haj alatt főzd meg és add innya használ (76).

#### *Kelevény*

A diszno epéjét kösd reá meg fakasztja (5).

#### *Kolyika*

Süss egy nagy retket jól öszve törvén olajjal kösd a lágyékodra. Ha utána fáj a hasad fodormentát, székfüvet, gyömbért, sáfránt öszve elegyítvén mésszel flastrom formán kösd fel (8). — A kolyika semmi nem egyéb a bél fájdalmának senyvedésénél, mellyből a nedvességnek ki üzési erős okai a kolyikának, sok eredete vagyon lször a ganéjnak meg száradása, 2szor á bélben való szélnek meg szorulása, 3szor á bélben a nyálnak miatta való kolyika (41). — Az apothekából hozasd avagy készen tarthatod házadnál a fejer borsot 9.10. szemet egy kis tsuporban főzd meg igyad (125). Lignor minerálist egy darabka czukorba kell tsepegtetni a mennyit be iszik vegye be igen jo portéka (153). — Káposzta levét forrald meg és igyad éjomra mindenkor. Ismét mindenkor leves után egy pohár vizet igyál és ugy praktizáld el mulik rolad a kolyika (168). — Jo serben kenyeret meg ránttva és azt ruhára kenve felül igen bőven keménymag szitált liszt lánggal meg hintve, edgy éttzakára be kötni tapasztalt orvosság. Ismét Angliai so edgyütt bodzafa virág és székfüvel házi s nád mézzel (180). — Czigány mogyoró termésinek a belit meg szárajtva öszve törve egy gyüszőnyit be kell venni akar borba akar vízbe (194).

*Köszvény*

Szarvas szarvát vagdalj apróra főzd meg töltsd le a levét és ha meg aluszik felül a sirja azzal kend, hol a köszvény járja (94). — Főzd meg az ostor-ményfa haját a kék virágú kattán korót, matska töviset, és mossad a fájós részt vele (96). — Fog hagymát mézzel keverj öszve és sütős melegen kenye vele (99). — A ports füvet tiszta vízben főzd meg és jó sütő melegen moss tejet, abban tüzesen hány vas szart, azzal párgoljad (108). — Dagado köszvény ellen főzz égett borba kenyér haj alatt veress hagymát és annak a levével kend kössed meg lohad (109). — Nyirfába három négy lyukat kell furni tégy azon furásokban nadragulyának az gyökerit, és a kemenczébe be kell tenni, mint a kenyeret úgy kell meg sütni meg sütvén azon nadragulya gyökerit ki kell szedni a lyukakbul és azt vad matska hájjal avagy ha azokat nem kapni oh hájjal tűz előtt fájdalmas testedet kend (111). — Leg jobb tsak hogy veszedelmes a ki meg meri enni tejbe meg főzve, egy jó pertznyit főzvéen egy ujnyi nadragulya gyökeret soha reád nem jó többet a köszvény, de ha sokat talál benne enni meg hal tülle, ha pedig keveset eszik is bizonyos hogy egy kitsit fantaziroz tüle (112).

Az Madriti Doctor spanyol országbul azt írja, hogy a köszvény ellen jobb lehetetlen, egyszersmind az rothadás kolika ellen mint az kávénak harmad része legyen tölgy, makk, tsak hogy minden harmadnap el mulassa s éljen ezen orvossággal leg alább két holnapig (147).

Töress 4 lat mustármagot meg lisztül és azon mustármagot egy ökölnyi savanyú tésztaival gyurd öszve, bor etzettel, tsinálj flastromot belőlle, hogy a térgyedet be borijja, és egy éttzakát hadgy legyék rajta ki fogja huzni a meg romlottságot (148). Kigyo hagymát o hájjal öszve törve, és tűz előtt azzal kenni. Ismét az öznek fadgyával tűz előtt kenekezni igen jó soknak használt (166). — A víz fenekén termett vizi gyöngyöt, melly a Tiszában avagy a Bodrogban találatik, tehát meg kell szárasztani, akár a kemenczébe, s annakutánna meg törni mint a lisztet mosárba s sűrű szitán kiszítálni jó bőven o hájjal öszve gyurni s azzal a dagadó köszvényt meg kenni s meleg kályhánál vagy a tűznél belé sütni, meleg dunnába fekünni hogy meg izzadgyon (192).

*Kő*

A nyers zöld dionak és szapora fünek vedd vizét, egyszersmind add meg innya meg gyógyul (71). — A rokának meleg vérit aszu szőlő borba addig kell főzni, mig egy ittze leszen belőlle, abbul reggel délben estve egy poharakkal innya mig benne tart, ha pedig meleg roka vérit nem kaphatsz üvegben szárazon kell tartani, és így mind egy (133).

*Marás*

Eger fark korót törj öszve hájjal azzal kössed vagy tövis lapuval ragasszad (64). — A kit a veszett kutya meg mar az ápiumot méh füvet mind levelestül égett borba forrárd fel azt igya (73). — Kigyo marás ellen az eger fark füvet törd öszve olajjal kösd a sebre meg gyógyul (83).



*Meddőség*

A szarvas szivében á melly tsont vagyon, törd meg, add innya borba, fogan a másik esztendőre (13). — A kigyo hagymának a gyökerét borba igya meg (17). — Más asszonynak a tejét tört sáfránnyal elegyítve add innya (75).

*Mirigy*

A földi bodzának apro gyenge jövését mosd meg és tedd egy mázos tsuporba, metéld meg apron egy ittze fa olajat reá töltvén (50). — Ha mirigy ki hányja a fejét a gyermektől egy kis vajat olvassz, főzd meg, borsozd meg jól, mind ki szívja, ki másznak a sebben lévő tetvek. Ismét az égett földet törd meg, szitáld meg azzal hintsed (57). — Torokban valo mirigyűrűl sályát, isopot, petreselymet, borsot főzd öszve, egy kevésse melegítsd meg, kösd a torkára, vagy főzz árpát, szürd le a levét, tölts abba bor etzetet, szín mézet főzd együtt lágy melegen á torkát egy néhány izben ezzel kotyogtassa de el ne nyelje hanem ki köpje (84).

*Miserere*

Téli reteknek vizét kell venni meg törni, tiszta ruhán által kell szűrni legalább is három négy messzelyt az retek vizet so nélkül meg kell innya, meg hajtya alóru (142).

*Nehéz nyavalya, kórság (epilepszia)*

A tekenős békának, á mellyet találsz Szent György napja és Pünkösöd között, á máját a vagy gyomrát aszald meg törd porrá és add egy kevés borba innya. A vakondoknak hasonlóképpen a szive is (74). — A vakondoknak á máját szivét vedd ki, akar sütvé akar főzve sajtan add enni használ (79). — Fekete bak vért kell bé adni pálinkába, dohányt nem szini (190).

*Nemi probléma*

Á kinek férjfiuságát el veszik á szederj inát, melly á szántó földön el nyul vágd el felül, ásd ki főzd meg borba éjomra azt igyad (10).

*Nyilallás*

Forgass meg vajba káposztát melegen á mint el állhattya kösd be véle (63).

*Orbán*

Etzet, borkő, timso, gálitzkő, ezeket öszve főzvéen kennyed (35).

*Orrvérzés*

Tölts valami edényben vizet, lotsold á fejed tetejét el áll (65).

*Ótvar*

A szilva enyvét vagy mézgát főzd meg kend véle (33). — Olvassz tehén vaját, reszelt tormát ruhában tévén vagy kötvén tsafard ki á vizét á vaj közzé mikor melegited azzal kennyed (58). — Mézes vízzel vagy fa olajjal, vagy malom kő porbul tsinált hig tsirizzel kenegessed el szárad (62). — Mézet soval habarj öszve azzal kennyed (97).

*Podágra*

Martius holnapban ujság előtt három nappal a S.V. sertésnek a vizeletet minden nap egy edénybe kell gyűjteni, annak utána ujságkor magát köppölyöztetni, azon vért az öszve gyűjtött vizelettel kell öszve keverni és ugyan azon ujság napján, egy füzfa galyat kelletik levágni, azt azon edénybe egy napig tartani, más nap a sárba ásni, és a földet a melly körülötte hányattatik azon vérrel és vizelettel öntözgetni áprilisban és májusban szinte ugy kell bánni örökösen el marad a köszvény (136).

*Pokolvar*

Vedd a disznonak epéjét, törd öszve hájjal kösd rá, de asszonynak fiadzo disznóé használ (49). — Tyuk tojásnak a sárgájában habarj annyi tört puska port jobb a lány so a mellyet el ihatik, azzal kössed igen használ (68). — Gris-pánt, kék követ, gálitzkövet erős etzetbe főzz meg mossad ezzel a vízzel (81).

*Rüh*

Főzd meg a dionak bélit, azután főzd meg viaszban, azután szürj meg kénkövet veres hagymában, törd öszve ezeket és kend meg az embert melegen tüznél, de azután feküdjék le hogy meg izzadgyon. Olly nyavalya ez, melly az embert sokára meg ölné mert a viszketeg halálos nyavalya (35). — Adj kék követ innya, és minden belső nyavalyáját ki tisztítja, a rühet és annak undokságát el veszti (36). — Végy egy kevés maszlagot, törd öszve, bor etzettel reá töltvén töltsd tsuporba, tsinálj valami pamatsot, kenekedgyél vele, egészben ki üt rajtad (55).

*Séres*

Három lével dohánt áztassa meg pálinkával beszappanozva s kösse be vele, kétszer háromszor háyni is fog tőle és jobban leszen sérese el mulik (152). — Piritott kenyér igen o hájjal két vagy három holnapig éh gyomorra (179).

*Süketség*

A meny hálnak a máját metéld igen apróra tedd igen erőss lud tojás hajba, parás tűzbe süsd meg kevergetvén hogy meg ne égjen ennek olaja ereszkedvén töltsd a füledbe (6).

*Süly (aranyér)*

Vedd a mezei mentának vizét igyad, és minden belső sülyt ki tisztit. Ismét az eb nyelvü fünek vedd gyökerét takard tisztában, parás hamuban takarván süsd meg, meg éven minden belső sülyt ki tisztit, ha pedig a süly kívül van kösd reá (38).

*Szájfájás*

Isopot, sályát, timsot kenyér haj alatt főzz meg vízben azzal mosd. Ismét égett timsót nád mézzel öszve törvén azzal dörgöld a fogaidat is meg erősíti (61).

*Száraz betegség (tüdőbaj)*

Apro bojtortjánt szedessen, reggel délbe és éttzakára herbaté gyanánt kell innya kilentz napokig avagy két kilentz napokig ki gyógyul de sertés hust ne egyen soknak használt (135). — Herba Camedriost magyarul kamedris füvet a patikába fel lehet találni ezen füvel ugy kell élni reggel délbe éttzakára herbaté gyanánt innya, ha tsak az utolsó orában nintsen ki gyógyul keserűtske mézet kell beléje tenni (146).

*Szemfájás*

A kinek szeme homályos a vagy könnyezik, a vagy tsipás vagy véres szeme golyóbisa, tehát á vad gesztenyét szárazd meg a reszelón egészen meg kell reszelni, s piksisbe kell hordani, napjában ugy kell szini legalább egy nap négyszer, de oly mértékben nem kell véle élni mint az igazi tobákos ember a tobákkal (130). — 70.80. esztendő embereknek való orvosság, amely embernek vagy asszony embernek homályosok a szemei az vénségtül, eleven meny halat mihelyest ki fogják á vízből ki kell vágni á hasát á máját az epéjével edgyütt egy pohárba kell tenni sirt ereszt és azzal a sirral kell kengetni reggel estve az éftes embernek (169). — Veres görög dinnyének a leve szem fájástul hasznos portéka (195).

*Szivfájás, szivfogás*

A kakuk füvet gyökerestül törd meg borba add innya melegen. Ismét a farkas gombárul vagy farkas almárul adgy innya (18). — Törd meg a fok hagymát egy kis etzetet hozzá, tölts bort reá idd meg (82).

*Szülés*

Ha az asszony nehezen szül ros annyát á melly hosszukás mint az árpa szem és fekete vagy barna, egy lat nyomot szárazd meg, törd meg apróra, add innya vízbe. Ismét a fejr liliom gyökeribül két czikket nyersen egyél meg. Ismét két friss tojást forralj fel friss vízben, ebbül igyék vagy három kalánnal lágy melegen, á tojást más meg eheti (19). — Pálinkába a vagy borba bé adni görög dinnye haját kell meg szárítani öszve törni, és ugy kell bé adni, a lónak és tehének vízbe (189).

*Tályog*

Külső tályogra Szent György nap előtt a melly gyikot talál az ember á nevedékeny ujjával kenye fel a torkát háromszor fel, háromszor alá felé botsás-sa el a gyikot, azzal az ujjával kerekittse meg a tályogot, kenegesse is meg véle erőssen, azután diszno ganajat jo erőss sos bor etzettel fel kell eresztetni, azzal kell jól be dörgölni (155). — Á melly kis libát leg elsőbben meg lát az ember a fűvön, vegye fel forgassa meg a keze között, ugy hogy a lába a tenyerét mindenütt öszve járja á melly külső tályogot azon esztendőben meg simogat és kenet bizonyosan el oszol és meg gyógyul (157).

*Tej elapadása*

Ha a szoptatos asszonynak a teje el vesz a tsipke fa bojtos gubaja közepiben lévő férget kenye piritott kenyérre egye (91). — Ha teje le ereszkedik tisztos fű-

vet kaporral főzz öszve, kössed vele mossad a mellyét. Ismét fejer mályva töbe édes tejbe azzal kösd be jól melegen (95.)

#### *Torokfájás*

Isten fáját, sályát, rutát, s kevés timsot főzz össze a levéllel mossad (100). — Bőröket meg párgolni egy ujdón uj serpenyőbe, s á mint el szenyvedheti á torkára kötni (197).

#### *Torokgyik*

A fejer liliomnak á sárga virágát, székfünek a bimboját hányd üvegbe, mennél tovább tartod a verő fényen annál jobb. Ha meg dagad az apro bojtortját főzd meg borba melegen kösd torkára. Ha le száll á nyelv tsapja, végy róla vizet, timsot, diszno kéket, gálitz követ öszve főzven gargarizálja a torkát (14).

#### *Vérhas*

Méh fünek a gyökerét főzd meg borba kenyér haj alatt igyad (39). — Fejer bibulát czin tányéron porrá kell égetni 2 szeretsen diot tűzben porrá égetni. 3. Diot szintén ugy porrá égetni, mind a hármat porrá törni és vízbe bé adni nagy embernek egyszerre, gyermeknek három izben (184).

#### *Vérköpés*

Szedgy baratzkfa virágot, és baratzkfán való mézgat, főzd meg borba add innya (86). — A kakuk füvet főzd meg etzetben és mézbe idd meg használ (103).

#### *Vizelet, széklet*

Vizellet állításáruul törd meg á fekete retket, tiszta ruhán által vedd vizét töltsd üvegbe, tedd á verőfényre, forrjon meg add innya (51). — A ki nem vizelhet vagy nem ganajozhat piritts retket, konkolyt, petreselymet, bérfi szappant, főzd meg fehér borba add innya (54). — A ki vizelletét nem tartthattja a nyulnak az agyvelejét borba add innya (70). — Ha á kis gyermek nem ganajolhatik tégy egy kalánba tejet, és hozzá vakarj egy kis szappant add meg innya, meg indittja (67). — A ki a vizelletit nem tarthatja apro bojtortját borba meg kell főzni és azt igya (107). — Vizelleti a kinek meg áll négy apro csigát kell egy pohárba tenni és citrom levit kell tsafarni azt kell reá fél pohárnyit tölteni és 4.5.6.7.8. oráig hagy álljon azon citrom lében az az apro csiga s meg fog fejedrni meg kell innya (144). — A melly ember nem vizellhetik kapor magot és kemény magot herbaté helyett igyék gyakran petreselyem vízben meg indittya (183). — Kis gyermeknek ha szorullása vagyon három veréb szart meg szárítva öszve törni egy kanál édes tejben be kell venni (196).

#### *Vizi betegség*

Egy tál zabot, széna port főzz meg erőssen egy darab sot tüzesitts meg a fördöbe vesd tüzesen elsőben annak a párája járja át a testet, azután feredgyen meg benne (105). — Földi bodzának a fekete erit termésit mézben kell meg

rántani, és azzal kell élni napjában 4 szer 5 ször is (télre valót őszvel szeggyen, és liktáriom modon mézzel meg kell tsinálni üvegekbe el tenni s elől venni mikor szükség) (143).

*Egyéb:*

Ha sertül fel akadsz tedd a monyadat meleg vízbe (90).

### *Állatok betegségeinek gyógyítása*

*Baromfi*

Kis tsirkék ha tetvesek hol hálnak alája fejár ürmöt kell gyakran rakni mind el vesznek, a tsirkék meg szabdulnak (120).

*Juh*

A gelyvás juhok ellen á federvajsz orvosságot o hájba el vegyiteni, és az inyit meg kenni leg alább is háromszor (172). — Ha mételyesek a juhok törött sot és federvajszot egy fontot ötven juhra vehetsz öszel mig meg nem üződik tavasszal mikor meg ellik lehet adni, hogy ha hamarébb szüksége volna tsak az innyét is meg kell dörgölni azon orvossággal (171). — Juhok himlőitül Tihanyi Ur orvossága holt méheket kell öszve törni béka lentsével, egy mértékbe, és ugyan annyi törött sot kétszer háromszor meg kell főzni a himlős juhokat ismét borso szalmával meg kell füstölni olyan olba á honnan a füst ki ne mennyen meg gyógyulnak (173). — Mikor a juhok rosszul vagynak á tölgyeikre á tejeket el vesztk stragyigyinának hívják a juhászok, igr bányál velek. Szedd meg a főtt marha tsontokat mellyeket el halyigál az ember égesd addig mig kék szint mutatnak, törd meg liszt formára és két annyi törött soba add oda meg nyalni igen jo (175). — Vizelleti ha el áll juh esztrengába vagy akólba kell meg hordozni, mindgyárt el indul. Ismét a kotsis vagy más vizelljen a torkába el indul (160). — Fogj meg egy juhót a himlősök közzül, furd ki a szarvát, s abba a lyukba tégy egy jo féle gyöngyöt, s tapaszd be fejár viaszkal, hogy ki ne eshessék az az egy ugyan meg döglük, de a többi meg marad épségben (199).

*Ló*

A szemén ha hályog van a holt méheket szárazd meg, törd meg szitáld meg, és ottan fudd á szemében le hasogattja (60). — Belső tályog loba és szarvas marhába. Meg esmértető jelei nem eszik se nem kérőddzik, izzad, a teste reszket, gyakran oda tekint á lábával is oda vágtat. Egy tálba vagy tserépbe vagy valamely kis vékátskába hogy a sákot ki ne égesse, ugy kell sákba tenni fejár tömjént és kömény magot és tüzre tenni azzal kétszer háromszor meg füstölni hogy a sákot á ló vagy marha fejére kell reá huzni, hogy á füst ki ne mennyen, az orrán meg indul a matéria a tüzet is el oltya (154). — Fekélyes lonak a kakas taréj füből kell ruhába, ha az elejin van á serényében, ha pedig á hátuljában á farkába kötni ugy hogy a herélt lonak páratlan p.o.3. vagy 5. á kantzának páros p.o.2.4. bütykjét á szárat öszve hajtogatva kötni hold fogytán mert ha

ujszágon történik, minden testét el lepi a fekély (156). — Egere ha van a farkából a nyelven által kell egy szál szőrt többé vonyva húzni, hogy a szőr kétszeresen maradjon a nyelvébe, mind a két felől a szőrt a nyelv bőrinél el kell vágni és benne kell hagyni. Ismét nád tövön az orrába sót kell funi és a fülébe is tölteni, el mulik az egész (158). — Ganéjlása ha el áll két vagy három tyuk tojásnak a székibe annyi lágy sot kell keverni a mennyit el ihatik, ezt egy unyi satskotskába kell varrni fa olajjal meg kenni és a lonak alfelibe be tenni bizonyosan meg indította (159). — Kehes lonak a fürjet egészen meg égetni, úgy hogy öszve lehessen törni, annak a porából egy egy fél marék abrakban gyakorta kell a kehes lonak adni, ki tisztul (193).

#### *Sertés*

A diktámos füvet meg kell szárítani porrá törni úgy a korpa közzé keverve a disznónak oda adni hasznos portéka (198).

#### *Szarvasmarha*

Hogy a pondrok ki hulljanak a marha sebiből főzz iborka füvet, annak a levével mossad. Ismét olvassz hájat, abba hány zöld lud ganéjt, ezzel kend melegen a sebet, ki vesz belőle (69). — Tetves marhának a vagy kis borjunak marha ganajat égess meg a borjuknak füle tövit háta girintzét, lágyékját kend meg hájjal és hintsd be azzal a megégett ganaj porával (118). — Marha dög ellen végy a patikából longum piper, Antimonium Crudum, Bűdös kő 2, babér, Salétrom, vastag puska por, mind ezeket jól meg törve öszve kell elegyíteni soval, egy éltesebb marhára egy evő kanállal, egy borjura fél kalánnal és leg inkább öszszel, tavasszal a marhákat vele meg szolni, ha pedig a marha meg betegszik háját és nyelvét vele meg kenni s a torkába is tölteni (163). — Marhák dögi ellen egy jobb nints mint a girindet meg kell aszalni és azt öszve törni porrá és azt soba a marhának bé adni, ha meg nem nyálna erővel a torkába kell tölteni (165).

#### *Gazdasági jellegű tanácsok*

Szarvas szarva hasznai, ha ki égett porát el hinti a kigyok el futnak füstinek illatjátul (11).

Prütskök el vesztésekről a fai bodzának felső haja alatt való részit el hintvén oda ahol fészket ver mind el hal, ismét főzz disznó tököt, annak levével lotsold ahol lakása vagy (12).

Hogy a tusok ne egye a búzát hints nyirfa levelet közibe ki vesz belőle (93).

Hogy ha a dohos hordó szag a bor. Tégy bele jó féle szek füvet csináld be a száját (119).

Ha azt akarod hogy a gyümölcöd állandó legyen és meg ne rotthagyon az pintzédben ujj Pénteken nap fél költe előtt le kell szedetni akar a földjére akar ponyvákra szedesd úgy leszen esztendő ujjig el áll, és úgy kell tsengettyükre kötözni avagy pintzékbe hordatni bizonyos (122).

Ha a rózsa palántot a bolha eszi nintsen jobb mintha czéklát jól meg főznek és annak a levével lágy melegen a rózsákat kétszer háromszor meg kell öntözni vele a bolha abban az esztendőben nem bántja (124).

A káposztát hogy a hernyó meg ne egye. A vaját mikor mossák azzal a vízzel kell lotsolni seprővel, de a seprő fejér ürömből legyenek, bűdöskövet is egy garas árát kell bele törni, négy öt hordónyi káposztára és lotsolni kétszer háromszor napjában egy más után (129).

Patkányok ellen a hol meg szaporodik ne tselekedgyél egyebet, hanem ördög oldal füvet szedess s jo somot, s azon helyet jól meg kell füstölni, muszáj a patkányoknak el veszni (150).

Igen jo observatio hogy üszögös soha ne legyenek a buzád, úgy tselekedgyél, hogy ősszel ha a vetéshez fogatsz, hogy ujságon míg a hold meg nem telik mindég délig vetthetsz, dél után ha veti üszögös lesz. Ha meg telik a hold, akkor pedig 12 ora után kell vetni mindenkor. Én Abaffi Urto! tanultam, és nékie a buzája nem üszögös, a szomszédjáé pedig üszögös (167).

Hasznos trágya készítésének modgya. A marha ganéj mellett egy gödröt kell ásni, hogy annak sirossabb része, az esső vízzel ki tsorogván belőle abba meg maradgyon, azt a barna ganéj levét ki meritvén, ugyan annyi ember vízzel kell elegyíteni, és valamely edényben mind addig főzni, míg jo formán le apad az edényben, és sűrű olajhoz hasonló lészen ilyen essentiát lehet a gazdának apodonként egy hordoval is gyűjtögetni, tsak meg kell őrizni, hogy esső viz ne huljon belé (17).

Ha nyulosa a bor. Eressz sot belé és egy nagy késsel kevergesd (92).

Méhekrül. Kigyo harapo fü, avagy kigyo nyelv a köpü alá kell tenni senki el nem lohattja. A kakuk füvet ha a köpük mellé rakod mérges és jo hordó lesz. Hogy ha a méh el akarna menni tsak Katalinka füvet kell fel emelni és közibe tenni (188).

\*

A gyógyító eljárások leírásai arról tanúskodnak, hogy a házi gyógyszerkészítésnek számtalan alapanyaga volt. A gyümölcsök és fűszernövények szinte mindegyikét felhasználták, a természetett növények mellett pedig a vadon termő növények és azok gyökere, levele, virága, termése is nagyszámban használatos volt a gyógyításban. A földművelő ember gazdag természetismeretében, gyakorlati tudásában nagy részt foglal el tehát a növények tulajdonságainak, hatásának ismerete is. Sőt arra is találunk adatot, hogy egyes növények, így a nadragulya, maszlag, liliom mérgező és egyben gyógyító hatását is ismerték, ezek a receptek külön kitérnek az óvatos és kismennyiségű használatra.

A gyógyító hatású növények mellett általánosan elterjedt volt a háztartásban megtalálható különböző ásványi anyagok, vegyületek alkalmazása is, főleg külsőleg, borogatásra vagy flastromként. Így pl. a mész, timsó, gálickő, párlóg, borkő, kénkő, grispán (rézrozsa), salétrom, malomkőpor, szappan, korom, tojáshéj, federvajsz gyakran szerepel a receptekben. A házilag készített gyógyszereket legtöbbször alkohollal is vegyítették, vagy azzal vették be. A silvorium mellett gyakori a bor, mint kísérőanyag, sőt aszúbor is.

Bár kisebb számban, de nagy jelentőséggel szerepelnek a házi gyógyszerkészítésben az állati eredetű szerek. A belső részek — szív, máj, epe, agyvelő —

gyógyító hatásának tapasztalata és hite sok évszázados hagyomány.<sup>14</sup> A vér a néphit szerint testvériség- és szövetségkötő, s mint ilyen, erő és egészség átadó ital is.<sup>15</sup> Az állatok hája, faggyúja a népi gyakorlatban szintén a gyógyítás mindennapos eszköze volt, főleg gyógyflastromok készítésére szolgált. Az ürülékben az ősi hit szerint együtt van az ember és állat minden felesleges ereje. Ezt a néptől a korábbi orvostudomány is átvette, ami aztán csak megerősítette az ősi hiedelmet és gyógyító célú használatát.<sup>16</sup>

Egy-egy állati testrészt a hagyomány gyakran konkrét gyógyító funkcióval lát el. A disznóepét, melyet többfelé disznóméregnek is neveznek, gyulladások, kelések gyógyítására használják. Az epét disznóöléskor gyakran elteszik, megszáritják, majd forró vízben áztatják.<sup>17</sup> A menyhal a tőkehállal egy családba tartozó ragadozó halfajta, a májából nyerhető olaj különösen gyógyító hatású. Szemfájás elleni használata évszázados tapasztalatokra nyúlik vissza, régi kéziratok házi orvosságok jegyzékében gyakran szerepel.<sup>18</sup> A szarvas szívében levő csont termékenyítő hatásában való hit szintén ismert hagyomány lehetett. Többek között Kováts L. is közli a meddőség elleni használatát.<sup>19</sup>

A házi gyógyításban ismeretes, a hagyományokon és népi tapasztalaton alapuló gyógymódokban a természetismeret mellett szinte napjainkig jelentős tényező a hiedelmekben gyökerező gyógyító eljárás. A hiedelmeken alapuló gyógyító eljárás sikere meghatározott feltételekhez kötődik. Mint a hagyományos gazdálkodásban, a gyógyításban is fontos tényező a néphit szerint a hold állása. „Fekélyes ló gyógyítása hold fogytán hatásos, mert újságon minden testét el lepi a fekély” (156). A jó búza vetésének idejét is befolyásolja a hold állása. „Újságon, míg a hold meg nem telik, mindig délig vetthetsz, ha meg telik a hold, akkor pedig 12 óra után mindenkor dél után kell vetni soha uszogös a búzad nem léssen” (167). A hold állásához kapcsolódó gyógyító eljárások gyakran szerepeltek a kalendáriumok tanácsai között is, melyek olyasottsága ezt a gyakorlatot még inkább elterjesztette. Az 1707-es kolozsvári Új és ó kalendárium-ban Neubert János astrológus például részletesen leírja, hogy mikor jó és mikor ártalmas eret vágatni.<sup>20</sup>

A leírt gyógymódokban gyakori az analógiás eljáráson alapuló recept is. Pl. más asszony teje elősegíti a szülést, vagy megakadályozza a szoptató asszony tejének elapadását (75). Állatok testrészének gyógyszerként való ajánlásokor is gyakori feltétel az analógia alkalmazása, nőknek nőstény állat, férfiaknak a hím testrésze használ. Pokolvar ellen disznó epéje összetörve hájjal, de asszonynak fiadzó disznóé legyen (49). Földugulás ellen férfiak kan nyúl, asszonynak nőstény vizeletét kell a fülébe cseppenteni (123). Göcsejben fekete sárgaságban szenvedőnél férfiak fekete kakast, nőnek tyúkot kell ölni, zúzójának bőrét pálinkában meginni.<sup>21</sup>

Néhány napnak különösen nagy szerepe van a magyar nép hiedelmeiben, babonás eljárásaiban. Szent György nap (április 24.) a tavaszeleji szokások ideje, melyek a természettel, bőséggel, egészséggel, gyógyítással, tehát mindenféle gonosz és baj távoltartásával kapcsolatosak.<sup>22</sup> Az ekkor fogott állatok hasznosak a gyógyításban is, közülük is kiemelkedik a gyík, mely szerencsét, bőséget, egészséget hoz. Aki Szent György nap előtt egy gyíknak a nyakát megnyomkodja, annak keze után megered minden, amit ültet, mindent haszonnal tesz.<sup>23</sup>



Aki ekkor békanyállal mosdik, az elmulasztja a szeplőjét.<sup>24</sup> A Szent Györgykor fogott kígyófej a zsebben hordva hozzásegít a boszorkányok felismeréséhez is. Általánosan elterjedt hit, hogy az a kéz, amely Szent György nap előtt gyíkot fogott, betegségeket, mindenekelőtt torokfájást tud gyógyítani.

A bemutatott és elemzett 18. századi kéziratok gyógyító könyv fontos néprajzi és orvostudomány-történeti dokumentum. Nemcsak az akkori szakirodalomból átvett ismereteket és a népi gyógyítás gyakorlatát ötvözte össze, hanem olyan általános gyógyító gyakorlatot rögzített, amely a paraszti ismeretanyagban megőrződött, a népi gyógyításban az elmúlt évtizedekben is megtalálható volt, töredékei pedig néprajzi módszerrel még mindig gyűjthetők.

## JEGYZETEK

1. *Magyary Kossa Gy.*, 1929. II. 176.
2. *Csippék J.*, 1907. 243.
3. *Csippék J.*, 1907. 248.
4. *Csippék J.*, 1907. 256.
5. *Magyary Kossa Gy.*, 1929. I. 36.
6. *Magyary Kossa Gy.*, 1929. I. 98.
7. Többet említ *Magyary Kossa Gy.* 1929. III. kötetében, továbbá *Schultheisz E.*, 1959. említi Madách Gáspár Házi apotékáját (1608) és Balassi Péter Házi apotékáját (1713).
8. Vö.: *Ernyei J.*, 1908.; *Németh J.*, 1902.; *Nyáry A.*, 1915.; *Relkovic N.*, 1912.; *Rexa D.*, 1936.; *Schultheisz E.*, 1959.; *Veres S.*, 1892.
9. Mátraderecskén (Heves m.) pl. az 1920-as években élt híres tudós gyógyítót, mivel a boszorkány-rontás okozta betegségeket is meg tudta gyógyítani, a boszorkányok fejedelmének is nevezték.
10. *Gellériné Lázár M.*, 1975. 112.
11. *Gellériné Lázár M.*, 1974. 1241., továbbá *Sashegyi O.*, 1942. 18.
12. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattára (HOM NA) 1749 ltsz.
13. *Kilián I.*, 1976. 26.
14. Vö. *Szendrey Zs.*, 1937. 162.
15. Vö. *Szendrey Zs.*, 1937. 163.
16. *Szendrey Zs. és Szendrey A.*, é. n. 237.
17. Vö. *Moór E.*, 1933. 30. és *Gönczi F.*, 1902. 217.
18. Vö. *Balló I.*, 1900. 412.
19. *Kováts L.*, 1900. 376.
20. *Magyary Kossa Gy.*, 1929. IV. 18.
21. *Gönczi F.*, 1902. 223.
22. Vö. *Szendrey Zs.*, 1941. 108.
23. *Koritsánszky O.*, 1902. 85.
24. *Moór E.*, 1933. 30.

## IRODALOM

- Balló I.*, 1900. Régi paraszti házi orvosságok jegyzéke. *Ethn.*, XI. 352—355.
- Csippék J.*, 1907. Adatok a felvidéki olejkárok történetéhez. *Népr. Ért.*, VIII. 247—268.
- Ernyei J.*, 1908. A házi különös orvosságok szerzői és forrásai. *Ethn.*, XIX. 34.
- Gellériné Lázár M.*, 1974—75. A magyarországi kalendárium-irodalom a kapitalizmus korában. Századok 1974. 1226—1254., 1975. 112—150.
- Gönczi F.*, 1902. Az emberi betegségek gyógyítása a göcseji népnél. *Ethn.*, XIII. 78., 121., 214.
- Kilián I.*, 1976. Csokonai és Puky barátsága. Sajtó alatt. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1976.
- Koritsánszky O.*, 1902. Tolna megyei babonák. *Ethn.*, XIII. 84—86.
- Kovács A.*, 1900. A XVII. század néphitéhez. *Ethn.*, XI. 376
- Magyary Kossa Gy.*, 1929. Magyar orvosi emlékek. I—IV. Bp. 1929.

- Moór E.*, 1933. Állatgyógyítás Rábagyarmaton. Ethn., XLIV. 57—64.
- Németh J.*, 1902. Régi házi orvosságok. Ethn., XIII. 132.
- Nyáry A.*, 1915. XVII. századi ráolvasások és kuruzsló szokások. Ethn., XXVI. 40—44.
- Relkovic N.*, 1912. Kuruzslószeres a 18. századból. Ethn., XXIII. 366.
- Rexa D.*, 1936. Népies gyógymódok a 18. századból. Ethn., XLVII. 223.
- Sashegyi O.*, 1942. Kalendáriumok cenzúrája. Magyar Könyvszemle, 1942. 18—26.
- Schulteis E.*, 1959. Testi orvosságok könyve. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei (Communicationes BHMH) 12. 186—198.
- Szendrey Zs.*—*Szendrey Á.*, é. n. Betegség, gyógyítás. In: A magyarság néprajza IV. Bp. é. n. 229—245.
- Szendrey Zs.*, 1937. A növény-, állat- és ásványvilág a varázslatokban. Ethn., XLVIII. 154—166.
- Szendrey Zs.*, 1941. A tavaszéő ünnepkörének szokásai és hiedelmei. Ethn., LII. 101—110.
- Veres S.*, 1892. A nép hajdani orvostudománya. Ethn., III. 60.

HANDSCHRIFTLICHES HEILBUCH VOM ENDE  
DES 18. JAHRHUNDERTS  
(Auszug)

Die Heilpraxis war in den vergangenen Jahrhunderten ausserordentlich heterogen. Da ein einheitliches Heilinstitutssystem fehlte, gab es bei der Heilung von Krankheiten keine einheitliche Praxis, die Ärzte hatten viele ungeschulte Konkurrenz. Sehr viele, kaum ausgebildete Wanderärzte bereisten das Land. Bei der Verbreitung von Heilmethoden und Heilmitteln spielten die wandernden Heilkräuter- und Arzneimittelverkäufer eine grosse Rolle, unter ihnen sind die „*olejkárok*“ aus dem Komitat Túróc hervorzuheben.

Um Krankheiten zu heilen, war die Bevölkerung infolge der unsicheren Ärzte- und Arzneimittelversorgung ganz besonders auf ihr eigenes Wissen und auf ihre eigene Erfahrungen angewiesen. Die eigenen Erfahrungen und das gehörte, übernommene Wissen sind die Grundlage für die Tätigkeit der Heilkundigen, Wissenschaftler und Kurpfuscher. In ihrer Tätigkeit zeigt sich deutlich die Duplizität ihrer Kenntnisse, in denen sich die praktischen Erfahrungen und der Aberglaube zu einem einheitlichen Weltbild verbinden.

In den Apothekerschränken der vornehmen Häuser waren die notwendigsten und damals bekanntesten Heilmittel und Heilkräuter ebenso vorhanden wie der Schädel und die getrockneten Körperteile von Tieren. Vom 17—18. Jahrhundert an kommen „die Heilbüchlein für den Hausgebrauch“ in Mode, vielfältigte, oft vererbte handschriftliche Rezeptsammlungen. Diese handschriftlichen Heilbücher gehören von volkskundlichem Gesichtspunkt gesehen zu den bedeutendsten Quellen, die Aufschluss über die Heilmethoden der vergangenen Jahrhunderte geben.

Das behandelte handschriftliche Heilbuch stammt aus Gesztely, aus dem Nachlass der Familie Kóczán. Auf Grund familiärer Beziehungen ist es möglich, dass das Buch in Tiszaigar am Ende des 18. Jahrhunderts entstand. Es enthält reichhaltiges Material über die Heilung von Mensch und Tier, auch einige nützliche Ratschläge für Haus und Hof. Das Buch vereint nicht nur die aus der zeitgenössischen Fachliteratur übernommenen Kenntnisse und die Praxis der Volksheilung, sondern registriert auch solche allgemeinen Heilpraktiken, die im bäuerlichen Wissenstoff erhalten blieben, und die in der Volksheilung auch in den vergangenen Jahrzehnten noch vorkamen. Ihre Fragmente können mit den Methoden der Volkskunde immer noch gesammelt werden.

MÁRTA FÜGEDI